

**Boosting global
citizenship education
using digital storytelling**

**Informatiekit over
Wereldburgerschapseducatie
voor beleidsmakers**

www.brights-project.eu

Project Acronym	BRIGHTS
Titel Project	Wereldburgerschapseducatie boosten via Digital Storytelling
Work Package	WP6 Dissemination & Exploitation
Titel document	Informatiekit over wereldburgerschapseducatie (WBE) voor beleidsmakers
Bestemming	Publiek
Versie	2.0
Datum	24 augustus 2017
Kernwoorden	Wereldburgerschapseducatie (WBE), Digital Storytelling (DS), sociale inclusie
Samenvatting	Dit document wil beleidsmakers de nodige kennis geven over wereldburgerschapseducatie (WBE) en over de rol van WBE binnen onze maatschappij en de vaardigheden die nodig zijn om dit toe te passen binnen verschillende contexten.
Geproduceerd door	ALL DIGITAL (voordien Telecentre-Europe AISBL)
Project nr	580256-EPP-1-2016-1-BE-EPPKA3-IPI-SOC-IN
Agreement nr	2016-2790 / 001 – 001
Website	www.brights-project.eu

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (CC BY-NC-SA 4.0)

Designed by: Maks vzw

Mede gefinancierd door het programma Erasmus+ van de Europese Unie

Dit project werd gefinancierd met de steun van de Europese Commissie. De verantwoordelijkheid voor deze publicatie (mededeling) ligt uitsluitend bij de auteur; de Commissie kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik van de informatie die erm is vevat.

Inhoudstafel

Samenvatting	4
1. Wat is wereldburgerschapseducatie?	5
1.1. Voordelen van Wereldburgerschapseducatie	7
1.2. Digital storytelling – een innovatieve aanpak van WBE	8
2. Wereldburgerschapseducatie: leidraad en beleidskader	11
3. Goede praktijken binnen Wereldburgerschapseducatie	18
4. Onze bijdrage: het BRIGHTS project	24
5. Conclusies voor beleidsmakers	27
6. Referentielijst	30
Websites	34

Samenvatting

Deze informatiekit heeft tot doel beleidsmakers te voorzien van alle nodige kennis over de rol die wereldburgerschapeducatie (WBE) kan spelen in de hedendaagse samenleving. Dit document vat de principes, kansen en voordelen van WBE samen en stelt goede praktijken voor. Het doel is beleidsmakers te overtuigen om WBE op te nemen in de opleidings- en onderwijsprogramma's. Bovendien stelt dit document de voordelen van de methode Digital Storytelling (DS) voor dat kan gebruikt worden binnen WBE.

1. Wat is wereldburgerschapeducatie?

Het is vandaag van cruciaal belang dat het onderwijs studenten de gelegenheid en competenties geeft om over hun eigen perspectief in een geglobaliseerde samenleving te reflecteren en dat zij leren hun mening met anderen te delen. Ze leren de complexe relaties tussen dagelijkse sociale, ecologische, politieke en economische kwesties te verstaan en te bespreken, zodat dit kan leiden tot nieuwe manieren van denken en handelen.

Wereldburgerschapeducatie (WBE) werd wereldwijd ontwikkeld vanuit de nood om gemeenschappelijke of dagelijkse uitdagingen aan te pakken. Deze uitdagingen zijn onder andere de steeds veranderende internationale sociale en politieke situatie, de globalisering van de economie, informatie en transport, toenemende migratiestromen, het leven in een multiculturele samenleving, de economische crisis en de klimaatverandering.

WBE-concepten, methodologieën en theorieën kunnen toegepast worden in verschillende domeinen, zoals mensenrechten, vredesopvoeding, onderwijs voor duurzame ontwikkeling en interculturele educatie (UNESCO 2014). Het zorgt voor een verrijking van de inhoud van alle vakken en onderwijsvelden. WBE maakt gebruik van multidisciplinaire en meervoudige pedagogische concepten die van de leerlingen wereldburgers kunnen maken.

UNESCO maakt van WBE één van de belangrijkste onderwijsdoelstellingen voor 2014-2021. In *"Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century"*, wordt WBE gedefinieerd als "een ramingsparadigma over hoe onderwijs kennis, vaardigheden, waarden en attitudes kan ontwikkelen die de leerlingen nodig hebben om een meer rechtvaardige, vreedzame en duurzame wereld op te bouwen en als globale burgers in de eenentwintigste eeuw te leven."(UNESCO 2014).

WBE gaat niet alleen over globale thema's, wereldwijde uitdagingen en hoe we samen oplossingen kunnen vinden. Het gaat ook over een reflectie over een gemeenschappelijke toekomst met betere levensomstandigheden voor

iedereen, connecties tussen lokale en globale perspectieven en ervoor zorgen dat deze visie werkelijk en mogelijk wordt, startend vanuit onze eigen plek op deze wereld. WBE steunt op de universele waarden van mensenrechten, democratie, non-discriminatie en diversiteit. Het gaat om civiele acties met oog op een betere toekomst voor de wereld en behandelt thema's als vrede en mensenrechten, intercultureel begrip, burgereducatie, respect voor diversiteit en tolerantie en inclusiviteit. UNESCO beschrijft WBE als: "een gevoel dat je bij een bredere gemeenschap hoort, verder dan de nationale grenzen, die onze gemeenschappelijke mensheid beklemtoont en zich baseert op de onderlinge verbondenheid tussen mensen en tussen het lokale en het globale." (UNESCO 2017) .

Om de bovenstaande uitdagingen aan te gaan hebben verschillende landen praktijken en methoden ontwikkeld rond WBE. WBE kan gebruikt worden binnen de formele of non-formele benaderingen, curriculaire of extra curriculaire activiteiten en conventionele of onconventionele paden tot participatie. In een formele settings kan WBE als een apart vak gegeven worden of binnen een bestaand vak geïntegreerd worden (zoals burgerschapseducatie, sociale studies, milieustudies, geografie, cultuur, enz.). Er wordt ook meer en meer gebruik gemaakt van ICT, sociale media en bottom up initiatieven van jongeren (UNESCO 2014).

Oxfam GB ontwierp een curriculum voor wereldburgerschapseducatie, dat zich richt op de actieve rol van globale burgers (update in 2015), met als titel "*Education for Global Citizenship, a Guide for schools*". Zij geven de volgende definitie van wereldburgerschapseducatie: "wereldburgerschapseducatie biedt een kader voor leerlingen om kritisch en actief betrokken te zijn bij de uitdagingen en kansen van het leven in een snel veranderende en onderlinge afhankelijke wereld. Het is transformatief, ontwikkelt kennis en begrip, vaardigheden, waarden en attitudes die de leerlingen nodig hebben om volledig deel te nemen aan een geglobaliseerde maatschappij en economie, en om een rechtvaardigere, veiligere en duurzamere wereld te waarborgen dan wat zij geërfd hebben. "(Oxfam 2015) Oxfam gelooft dat leren, denken en acties van jongeren een integrale rol spelen voor een rechtvaardigere, veiligere en duurzamere toekomst in de wereld. Naast een goed begrip van de globale uitdagingen en een visie over de verschillende perspectieven moet

wereldburgerschapseducatie er ook voor zorgen dat jongeren vaardigheden ontwikkelen en agenten van verandering worden en kritisch kunnen reflecteren (Oxfam 2015).

1.1. Voordelen van Wereldburgerschapseducatie

Wereldburgerschapseducatie (WBE) gaat om menswaardigheid. Het zet leerlingen, in het bijzonder jongeren, aan om actieve verantwoordelijkheid te nemen over mondiale vraagstukken door hen de juiste kennis, vaardigheden en attitudes aan te bieden, zoals de mogelijkheid om zich aan te passen aan een multiculturele wereld. Ze leren hun levensstijl te veranderen door te reflecteren over de eindigheid van de middelen van deze wereld, ze leren deel te nemen aan een politieke debat en hun eigen mening te vormen en te rechtvaardigen. Ze verwerven en ontwikkelen sociale, burgerlijke en interculturele competenties, leren kritisch denken en conflicten op te lossen en worden aangezet om als meer maatschappelijk bewuste burgers op te treden. WBE geeft leerlingen de nodige vaardigheden om met opkomende uitdagingen en kansen in een gemonialiseerde wereld om te gaan en zich een actief lid van een diverse wereld te voelen. Ze verkennen ook hun overtuigingen en waardesystemen en leren hoe persoonlijke en maatschappelijke overtuigingen en waarden hun perspectief beïnvloeden (UNESCO 2014). Ze ontdekken hun identiteit en leren diversiteit te aanvaarden. Op deze manier hebben jongeren minder kans op sociale uitsluiting en zullen ze zelf minder gemakkelijk anderen uitsluiten.

WBE is een manier om discussies over globale maatschappelijke problemen mogelijk te maken. Het gaat erom een veilige context te creëren om over controversiële mondiale uitdagingen te reflecteren en jongeren te helpen hun kennis over globale thema's zoals bestuursstructuren, politieke en maatschappelijke systemen, geschiedenis, economie en de

connectie tussen lokale, nationale en globale vraagstukken te ontwikkelen. Door middel van WBE kunnen opvoeders ook praktijken in de klaslokalen verbeteren om studenten te betrekken bij discussies over globale uitdagingen.

1.2. Digital storytelling – een innovatieve aanpak van WBE

Digital storytelling (DS) gaat erom ICT tools te gebruiken om verhalen te vertellen. Eén van de bekendste pioniers in dit domein is Joe Lambert, mede-oprichter van het Center for Digital Storytelling (CDS), een non-profit kunstorganisatie in Berkeley, Californië. Het CDS heeft sinds het begin van de jaren '90 jongeren en volwassenen aangezet om persoonlijk verhalen te vertellen en te delen via de combinatie van schrijf- en digitale media-instrumenten.

Digital Storytelling is een innovatieve pedagogische benadering die studenten aanzet tot diep en zinvol leren. Het blijkt vooral voor jongeren een effectief instrument te zijn dat creativiteit, digitale geletterdheid en kritisch denken bevordert (Smeda, al. 2014). In een digitaal verhaal vertelt de auteur zijn persoonlijk verhaal of

geeft hij zijn persoonlijk standpunt over een bepaald onderwerp. De auteur creëert dit verhaal in een digitaal medium en uit zich via beelden, geluiden, muziek, tekst en stem. Op deze manier drukt hij zichzelf uit en deelt hij iets persoonlijks met anderen (Robin 2008). Dankzij deze digitale verhalen worden de leerlingen createurs en acteurs van hun eigen verhaal. DS is een eenvoudige en toegankelijke manier om via een korte film een verhaal te vertellen, zonder uitgebreide technische kennis of vaardigheden.

Je kan Digital storytelling gebruiken rond verschillende thema's. Het kan gaan over je eigen levensverhaal of over verhalen van anderen. Zo is de methode zeer geschikt voor intergenerationale en interculturele projecten, verhalen over migratie, immaterieel erfgoed, enz. De verhalen kunnen ook gaan over specifiekere thema's zoals democratie, anti-racisme,

burgerschap, enz. De methodologie kan gebruikt worden binnen het onderwijs, jeugdwerk of volwasseneneducatie. Het is een eenvoudige tool die ook gebruikt kan worden binnen taallessen. Digital storytelling werkt ook goed met een kansarm publiek: het stimuleert de groepsinteractie, het leert "een manier van leren" en het bevordert digitale, creatieve en sociale vaardigheden. Wanneer deelnemers een digital story maken nemen ze hun leven op een positieve manier in eigen handen. Het bevordert hun zelfbeeld en dus ook hun zelfvertrouwen.

Digital Storytelling kan heel goed gebruikt worden binnen WBE voor jonge mensen in onze digitale samenleving. Het gebruik van digitale tools helpt jongeren op een non-formele manier hun digitale en burgerlijke vaardigheden, kritisch denken en creativiteit te ontwikkelen. De jongeren drukken hun verhaal uit via beelden wat voor een 'transformatie' kan zorgen. De deelnemer wordt kritisch, denkt na over wat hij/zij vertelt. Meer dan ooit tevoren delen jongeren hun mening met elkaar dankzij de sociale media, ze delen hun verhalen via foto's of video's op verschillende social media platforms zoals Facebook, Instagram en Snapchat. DS tools staan veel dichterbij de levensstijl van jongeren en zijn dus vaak aantrekkelijker en interactiever dan de "klassiekere" lesmethoden.

Digital storytelling kan een middel zijn om de jongeren toe te laten om hun identiteit uit te drukken en te begrijpen, het kan hen helpen om over hun gevoelens te reflecteren en om zich uit te drukken. Je eigen verhaal “claimen” is een actie die je zelfvertrouwen doet groeien. Het maakt het voor de jongeren mogelijk om zichzelf te definiëren en hun mening te uiten. Door een digitaal verhaal te maken kan de stem van de jonge persoon en zijn realiteit worden gehoord, en dit kan de realiteit reflecteren van de hele sociale groep. Dit kan zeer empowerend zijn voor kwetsbare groepen.

Digital storytelling heeft veel voordelen en past goed binnen WBE. Het gebruik van DS in WBE komt verschillende behoeften en leerstijlen ten goede en helpt jongeren om samen te werken, zich uit te drukken, creativiteit en kritisch denken te ontwikkelen en tegelijkertijd hun digitale competenties te verbeteren (Robin 2008).

Wanneer jongeren een digital story maken is er samenwerking en sociale interactie. Er kunnen rollenspellen plaatsvinden die verder gaan dan de traditionele “klaslokaal setting”. Het is een mix van transformatief en “place-based” leren met zijn verschillende dimensies: psychologisch (veranderingen in zelfkennis), overtuiging (revisie van het geloofssysteem) en gedragsverandering (veranderingen in levensstijl).

De nadruk ligt echter niet op de rationele aanpak, maar op een reflectie door middel van visuele verhalen. Het krachtigste aspect van het proces is het delen van de verhalen met een groter publiek. Dit laat het publiek, de maatschappij of de gezinnen toe om een andere kant van de identiteit van de jongere te ontdekken. Bij het bekijken van de digital stories kan het publiek ook zijn eigen vooroordelen in vraag stellen. Daarom is het essentieel om de digital stories te verspreiden, onder andere via de sociale media.

Binnen digital storytelling blijven de verhalenvertellers of acteurs eigenaar van hun eigen verhaal, ze kiezen wat en hoe ze vertellen, en worden daarbij begeleid. Digitale verhalenvertellers ontwikkelen hun verhaal ook technisch, zo ontwikkelen ze ondertussen hun taalvaardigheden, maar ook hun digitale en media geletterdheid. Ze leren nieuwe manieren om zichzelf uit te drukken, een belangrijke factor in zelf-empowerment.

2. Wereldburgerschapseducatie: leidraad en beleidskader

Zoals hierboven vermeld, is wereldburgerschapseducatie (WBE) een relatief nieuwe term. Daarom bestaan er verschillende definities van “globaal onderwijs” of onderwijs voor democratisch burgerschap. Niettemin kunnen deze definities ons helpen om de belangrijkste kenmerken van WBE te identificeren.

Het belang van WBE wordt door verschillende internationale documenten rond mondiaal of burgerschapsonderwijs erkend. Veel regeringen vinden het belangrijk om dit concept in hun onderwijsstelsel te integreren. Hieronder geven we kort een paar documenten en beleidsinitiatieven weer rond wereldburgerschapseducatie:

- De *White Paper on Intercultural Dialogue* (juni 2008) van de Raad van Europa. Deze white paper benadrukt voor het eerst dat de interculturele benadering het mogelijk maakt ethische, religieuze, taalkundige en culturele verdelingen te voorkomen en de diversiteit- en identiteitsvraagstukken op een constructieve en democratische manier aan te pakken. De creatie van een Europese identiteit moet gebaseerd zijn op gedeelde fundamentele waarden, respect voor gemeenschappelijk erfgoed en gelijkheid en culturele diversiteit.
- Het *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education* van de Raad van Europa (mei 2010). Het benadrukt dat onderwijs voor democratisch burgerschap en voor mensenrechten onderling verbonden zijn. Onderwijs voor democratisch burgerschap gaat over democratische rechten en verantwoordelijkheden en de actieve participatie van de burgers in de samenleving, terwijl mensenrechtenonderwijs betrekking heeft op mensenrechten en fundamentele vrijheden.

- Eurydice studie over *Citizenship Education in Europe* (2012), en leaflet over *Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance, and non-discrimination through education* (2015). De studie gaat over beleidsmaatregelen binnen het onderwijsbeleid in Europa. Uit de resultaten van de studie blijkt dat de politieke prioriteit van de overheid de participatie van studenten is binnen het schoolbestuur en het maatschappelijk en politiek leven. De studie bevat een overzicht van de huidige ontwikkelingen binnen vijf thema's: (1) curriculumdoelstellingen en -organisatie, (2) studenten- en oudersparticipatie in scholen, (3) schoolcultuur en participatie van studenten in de samenleving, (4) evaluatie, en (5) ondersteuning voor docenten en schoolhoofden. Daarnaast presenteert de folder de beleidsontwikkelingen die verband houden met de doelstellingen van de Verklaring van Parijs, die onlangs door de regeringen werden geïnitieerd. De folder geeft informatie over de 28 EU-leden samen met leden van het Eurydice-netwerk. Het Eurydice-netwerk van de Commissie zal een nieuwe studie starten waarin een overzicht wordt gegeven van de structuur, de inhoud en de praktijk van wereldburgerschapeducatie in alle lidstaten (2017).
- UNESCO *"Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century"* (2014). Dit rapport streeft naar een beter begrip van WBE en de implicaties ervan voor educatieve inhoud, de pedagogie en de praktijk. Het geeft een algemeen perspectief en verduidelijkt enkele omstreden aspecten van WBE. Bovendien bevat het rapport richtlijnen over de vertaling van WBE in de praktijk, met voorbeelden van goede praktijken en bestaande benaderingen van WBE in verschillende contexten.
- UNESCO *"Global Citizenship Education: topics and learning objectives"* (2015). Deze publicatie is de eerste pedagogische gids van UNESCO over WBE. Het is het resultaat van een uitgebreid onderzoeks- en overlegproces met deskundigen wereldwijd. Het geeft suggesties voor de vertaling van WBE-concepten in praktische en leeftijdsspecifieke onderwerpen en leerdoelen voor lokale contexten.

- *Paris Declaration*, Declaration on Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education (maart 2015). Het werd door ministers van onderwijs van de EU lidstaten ondertekend als reactie op de terroristische aanslagen van januari 2015. Het bevordert inclusie en fundamentele waarden en benadrukt dat "het primaire doel van onderwijs niet alleen is om kennis, vaardigheden, competenties en attitudes te ontwikkelen en fundamentele waarden te belichamen, maar ook om jongeren te helpen om actieve, verantwoordelijke, open-minded leden van de samenleving te worden, in nauwe samenwerking met de ouders en het gezin." In de Verklaring wordt een lijst gegeven van doelstellingen die op nationaal en lokaal niveau moeten worden bereikt. De volgende punten zijn de prioriteiten op EU-niveau:
 1. Ervoor zorgen dat kinderen en jongeren sociale, civiele en interculturele competenties verwerven door democratische waarden en fundamentele rechten, sociale integratie en non-discriminatie en actief burgerschap te bevorderen;
 2. Bevorderen van kritisch denken en mediageletterdheid, meer bepaald in het gebruik van het internet en sociale media, om weerstand te bieden tegen alle vormen van discriminatie en indoctrinatie;
 3. Aandacht voor het onderwijs voor kwetsbare kinderen en jongeren door ervoor te zorgen dat onze onderwijs- en opleidingsstelsels hun behoeften aanpakken;
 4. Bevorderen van interculturele dialoog doorheen alle leervormen in samenwerking met andere relevante beleidslijnen en belanghebbenden.

De follow-up van de Verklaring is een prioriteit van de lidstaten en de Europese Commissie op vlak van onderwijs, opleiding en jeugd. Daarom heeft de Commissie in 2016 en 2017 een reeks concrete maatregelen ondernomen. Zo hebben ze een prioriteit gemaakt van sociale integratie binnen het Erasmus + programma voor onderwijs, opleiding, jeugd en sport.

- De UNESCO *Education 2030 Agenda* (mei 2015) verwijst naar de globale commitment van de “Education for All” beweging van UNESCO en is een essentieel deel van de 2030 *Agenda for Sustainable Development*. Een stap om de Agenda te vervullen is de Education 2030 Incheon Declaration and Framework for Action, waarin wordt voorgesteld hoe landen met UNESCO en andere mondiale partners samenwerken om verplichtingen naar concrete acties vertalen. De Education 2030 Agenda beklemtoont het belang van het verwerven van vaardigheden, burgerschapseducatie, (gender) gelijkheid en richt zich over het algemeen op het waarborgen van kwalitatieve leerresultaten voor iedereen
- UNESCO *“Preventing violent extremism through education: a guide for policy-makers”* (2017). Deze handleiding helpt beleidsmakers om acties van gewelddadige extremisme in het onderwijs te voorkomen. Tegelijkertijd beschrijft de *“Teacher’s Guide on the Prevention of Violent Extremism”* (2016) de activiteiten die door de leraren in scholen kunnen worden ondernomen om de uitdagingen van gewelddadig extremisme aan te pakken.

Oxfam GB produceerde verschillende *Global Citizenship Guides* voor docenten van alle vakken en alle leeftijdsgroepen. Deze gidsen introduceren de kernelementen van Oxfam’s Curriculum voor wereldburgerschap, geven een paar casestudies weer van beste praktijken in het klaslokaal die gebruikt kunnen worden in verschillende domeinen en stellen bronnen voor verdere lezing voor. Hier vindt u enkele voorbeelden:

- *Education for Global Citizenship, A guide for schools* (2015). Deze gids onderstreept het belang van wereldburgerschapseducatie en hoe dit de persoonlijkheid van de studenten beïnvloedt. Bovendien omvat het perspectieven van opvoeders wereldwijd en concrete acties van implementatie van de gids op school.
- *Global Citizenship in the Classroom: A guide for teachers* (2015). Deze gids helpt leraren het concept wereldburgerschap te ontwikkelen. Het bevat praktische ideeën, tools en richtlijnen om wereldburgerschap naar het klaslokaal te brengen.

- *Maths and Global Citizenship* (2015). Deze handleiding kan docenten helpen om connecties te maken tussen het dagelijks leven en wiskunde. Leraren spelen in op de nieuwsgierigheid van studenten om hen te motiveren om wiskunde te gebruiken om ideeën en patronen over de wereld te verkennen. Op deze manier leren leerlingen bijvoorbeeld om statistieken te analyseren waaraan ze in het dagelijks leven worden blootgesteld, ze leren anderen beter verstaan en verbinden lokaal en globaal.
- *English and Global Citizenship* (2015). Deze handleiding biedt praktische ideeën voor leerkrachten om het vak Engels te combineren met wereldburgerschap. Dankzij een “wereldburgerschapsbenadering” van het Engels ontwikkelen leerlingen hun respect voor diversiteit en hun begrip van wereldwijde uitdagingen.
- *Science and Global Citizenship* (2015). Deze handleiding biedt praktische ideeën voor een “wereldburgerschapsbenadering” van wetenschap: de manier waarop wetenschap wereldwijde problemen kan oplossen, bijvoorbeeld voedszaam voedsel of drinkwater voor iedereen. Via wereldburgerschap leren leerlingen hoe ze verbindingen kunnen maken tussen globale en lokale uitdagingen, ze leren kritisch denken en ondernemen concrete acties.

Tabel 1. Overzicht van de WBE Gidsen en Beleidsinitiatieven

Document	Jaar	Organisatie	Samenvatting
White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together As Equals in Dignity"	2008	Raad van Europa	Voordelen van een interculturele benadering
Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education	2010	Raad van Europa	Onderwijs voor democratisch burgerschap en mensenrechteneducatie zijn met elkaar verbonden en ondersteunen elkaar.
Citizenship Education in Europe	2012	Europese Commissie, EACEA, Eurydice	Over beleid en maatregelen rond WBE die in Europese landen worden geïmplementeerd.
Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century	2014	UNESCO	Een overzicht van traditionele en nieuwe horizons voor WBE.
Global Citizenship Education: topics and learning objectives.	2015	UNESCO	Bronnen voor planning, design en acties van WBE in formele en niet formele settings.
Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance, and non-discrimination through education: Overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015	2015	Europese Commissie, EACEA, Eurydice	Stelt de beleidsontwikkelingen voor rond de doelstellingen van de Verklaring van Parijs, recentelijk geïnitieerd door de regeringen.
Paris Declaration "Declaration on Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education"	2015	Ministers van Onderwijs van de EU lidstaten.	Promoot inclusie en fundamentele waarden en stelt een lijst voor van doelstellingen die moeten worden bereikt op lokaal en nationaal niveau. Geeft ook een weergave van vier overkoepelende prioriteiten van samenwerking op EU- niveau.

Education 2030 Agenda	2015	UNESCO	Benadrukt het belang van het behalen van vaardigheden, burgerschapseducatie en (gender) gelijkheid..
OXFAM guide on global citizenship: Maths and Global Citizenship	2015	OXFAM	Een gids voor leerkrachten rond connecties tussen het dagelijks leven en wiskunde.
OXFAM guide on global citizenship: English and Global Citizenship	2015	OXFAM	Geeft praktische ideeën voor leerkrachten om Engelse les te combineren met wereldburgerschap.
OXFAM guide on global citizenship: Education for Global Citizenship, A guide for schools	2015	OXFAM	Belicht het belang van wereldburgerschapseducatie en de manier waarop dit de persoonlijkheid van de student beïnvloedt.
OXFAM guide on global citizenship: Global Citizenship in the Classroom: A guide for teachers	2015	OXFAM	Helpt leerkrachten om het concept van WBE te ontwikkelen.
OXFAM guide on global citizenship: Science and Global Citizenship	2015	OXFAM	Praktische ideeën voor een "wereldburgerbenadering" van wetenschap.
Teacher's Guide on the Prevention of Violent Extremism	2016	UNESCO	Beschrijft activiteiten op school voor leerkrachten rond het thema gewelddadig extremisme.
Preventing violent extremism through education: a guide for policy-makers	2017	UNESCO	Helpt beleidsmakers van ministeries van onderwijs om effectieve acties te plannen en te implementeren om relevant, inclusief en kwalitatief onderwijs te verzekeren.

3. Goede praktijken binnen Wereldburgerschapseducatie

Wereldburgerschapseducatie (WBE) wordt via verschillende projecten en initiatieven in heel wat landen geïmplementeerd binnen formeel en non-formeel onderwijs.

We geven hieronder enkele voorbeelden weer. De geselecteerde initiatieven en projecten tonen het gebruik van WBE om verschillende globale thema's zoals radicalisatie, democratie, multiculturaliteit en sociaal begrip aan te kaarten. Het gaat om Europese en niet-Europese initiatieven en projecten om het belang van WBE in de hele wereld aan te tonen.

De geselecteerde initiatieven geven verschillende manieren weer om WBE te promoten. We stellen voorbeelden voor uit het formeel en non-formeel onderwijs om het belang in beide contexten weer te geven.

FORMELE EDUCATIE

- **RIGHTS Project** (2011). Het "RIGHTS – Promoting Global Citizenship Education through Digital Storytelling" project was een twee-jaren (2011-2013) Comenius project gefinancierd door het EU Lifelong Learning Program. RIGHTS produceerde een didactische methodologie voor WBE gebaseerd op Digital Storytelling en een e-learning les. Het lessenspakket werd succesvol geïmplementeerd in 7 landen (Italië, Bulgarije, Spanje, Portugal, Turkije, Zwitserland en Noorwegen). Het was bestemd voor leerkrachten van het middelbaar onderwijs en studenten om WBE op een creatieve en interactieve manier te benaderen en om tegelijk transversale kerncompetenties zoals digitale, sociale en civiele vaardigheden en intercultureel bewustzijn te ontwikkelen.
- **Travel pass to democracy: leerkrachten ondersteunen voor actief burgerschap** (2013). Dit is een project van de Raad van Europa, dat geïmplementeerd werd in Kroatië, Hongarije, Montenegro en Roemenië. Het doel was bewustmaking rond burgerschap en mensenrechten, en hoe deze begrippen binnen het onderwijs kunnen worden aangekaart. Het gaat er ook om de competenties van leraren rond burgerschap en mensenrechten te versterken.
- **Kenya's nationale initiatieven om de radicalisering van de jeugd in onderwijsinstellingen aan te pakken**. In 2014 heeft het Kenyaans Ministerie van Onderwijs, Wetenschap en Technologie een nationale strategie voorgesteld om het probleem van gewelddadig extremisme en radicalisering op school aan te pakken. Eén van de maatregelen van de strategie was het creëren van kindvriendelijke schoolomgevingen gericht op de belangen en het welzijn van de studenten. De strategie benadrukt het belang van sport en kunst voor studenten.

De strategie wil gewelddadig extremisme voorkomen via de integratie van “preventie van gewelddadig extremisme door middel van onderwijs (PVE-E)” in leerplannen en schoolprogramma’s. Verder wil het studentenparticipatie bevorderen door beleidsprocessen te creëren voor studenten of peer-to-peer-onderwijs.

- **Preventie van radicalisering van jongeren** (2016). Dit boekje werd in het Frans uitgegeven door het Franse Ministerie van Onderwijs gericht naar de directeuren van onderwijsinstellingen en alle onderwijspersoneel. Het bevat informatie over de signalen van radicalisering en de rapportage van deze signalen, de betekenis van radicalisering en hoe om te gaan met geradicaliseerde jongeren.

NON-FORMELE EDUCATIE

- **World Heritage Youth Forums, World Heritage Volunteers Initiative (WHV), en World Heritage in Young Hands Kit.** UNESCO heeft de World Heritage Youth Forums opgericht om interculturele dialoog en samenwerking tussen jongeren te bevorderen en hun begrip van culturele diversiteit te ontwikkelen. De eerste vond plaats in 1995 in Bergen, Noorwegen en sindsdien werden meer dan 34 internationale, regionale en nationale jeugdforums over de hele wereld gehouden. Ook leidt UNESCO het World Heritage Volunteers Initiative voor jongeren en jeugdorganisaties. Dit initiatief promoot het behoud van cultureel erfgoed en wederzijds begrip tussen jongeren. Sinds 2008 is het project geïmplementeerd in 46 landen over de hele wereld en 3500 vrijwilligers hebben deelgenomen. Tenslotte heeft UNESCO twee online tools ontwikkeld: “The World Heritage in Young Hands Kit”, ontwikkeld in 1998 met als doel jongeren te sensibiliseren rond het lokaal, nationaal en wereldwijd erfgoed en de geschiedenis, alsook rond hun eigen en andere culturen; en de “Diversiteitskit voor Jeugd”, een creatief en speels instrument voor opvoeders dat het belang van creativiteit en de integratie van cultuur in schoolcurricula promoot.

- **Unite4Heritage campagne** (2015). Deze campagne werd in maart 2015 door UNESCO gelanceerd. Het slaagde erin om burgers bewust te maken van de noodzaak om trots te zijn op diversiteit en cultureel erfgoed en bood een alternatieve stem tegen de propaganda van extremisme. De campagne onderstreept het belang voor iedereen, en vooral voor jongeren, om meer kennis op te doen over verschillende culturen en tegelijkertijd nieuwe redeneringen te ontwikkelen om de verspreiding van haatberichten en de opzettelijke vernietiging van cultureel erfgoed te bestrijden. De campagne benadrukt het belang van het gebruik van digitale technologieën en het internet als een krachtig instrument om radicalisering door cultuur te bestrijden.
- **Global Citizenship Campaign: Actions speak louder than words** (2017). Om nog meer impact te creëren en om “Youth for Understanding” (YFU) organisaties te stimuleren om praktisch te werken met wereldburgerschapeducatie lanceert de EEE-YFU (koepelorganisatie voor nationale YFU-organisaties in Europa) een wereldburgerschapscampagne. De activiteiten zullen tussen oktober en december 2017 plaatsvinden in ten minste 10 landen. De campagne is mogelijk dankzij de financiering van de European Youth Foundation van de Raad van Europa.

Tabel 2. Overzicht van goede praktijken

Initiatief	Jaar	Organisatie	Samenvatting
RIGHTS Project	2011	Coordinator: Università degli Studi "Guglielmo Marconi". Co-funded door EC	Maakt een didactische methodologie voor WBE gebaseerd op digital storytelling en een e-learning les voor middelbare school leerkrachten en leerlingen.
Travel pass to democracy: supporting teachers for active citizenship	2013	Raad van Europa	Heeft als doel om bewustzijn te creëren voor concepten van burgerschap en mensenrechten en hoe deze binnen het onderwijs worden aangekaart .
Kenya's nationale initiatieven tegen jeugd radicalisatie in onderwijsinstellingen	2014	Kenya's Ministerie van Onderwijs, Wetenschap en Technologie	Een nationale strategie met als doel het gewelddadig extremisme en radicalisering in scholen aan te pakken.
Preventie van radicalisering voor de jeugd	2016	Frans Ministerie van Onderwijs, Hoger Onderwijs en Onderzoek	Een boekje voor Directeurs van onderwijsinstellingen en onderwijspersoneel.
World Heritage Youth Forums	Sinds 1995	UNESCO	Promoot interculturele dialoog en samenwerking tussen jongeren, om hun begrip over culturele diversiteit te ontwikkelen.
World Heritage Volunteers Initiative	Sinds 2008	UNESCO	Heeft als doel het cultureel erfgoed te promoten en te behouden en wederzijds begrip tussen jongeren te bevorderen.

World Heritage in Young Hands Kit	1998	UNESCO	Heeft als doel om jongeren met lokaal, nationaal en werelderfgoed vertrouwd te maken. Het gaat ook over hun eigen geschiedenis en die van anderen.
Diversity Kit for Youth (het creativiteitsspel)	2010	UNESCO	Een creatieve tool over het belang van creativiteit en cultuur binnen het schoolcurriculum.
Unite4Heritage campaign	2015	UNESCO	Heeft als doel bewust te maken van diversiteit en cultureel erfgoed, als antwoord tegen gewelddadige extremisme. De campagne onderstreept het belang voor iedereen, en vooral voor jongeren, om meer kennis op te doen over verschillende culturen en tegelijkertijd nieuwe meningen te ontwikkelen om de verspreiding van haatberichten en de opzettelijke vernietiging van cultureel erfgoed tegen te gaan.
Global Citizenship Campaign: Actions speak louder than words	2017	Youth for Understanding (YFU) organisaties	Bewustmaken van WBE

4. Onze bijdrage: het BRIGHTS project

Het **BRIGHTS** project “Wereldburgerschap boosten via Digital Storytelling” mikt op het bevorderen van **sociale cohesie** en het promoten van **interculturele dialoog** en **democratische waarden** in Europa. Het project wordt onder andere gefinancierd door het Erasmus+ Programma van de Europese Unie onder de actie KA3 Sociale Inclusie door Educatie, training en jeugd. Het project startte in december 2016 en zal twee jaar duren.

BRIGHTS promoot wereldburgerschapseducatie (WBE) promoten in formele en non-formele educatie met behulp van digital storytelling (DS), wat leidt tot meer sociaal inclusieve educatie, trainingsbeleid en praktijken in Europa. Het idee is om meer bewustzijn en kennis over WBE bij leerkrachten, trainers, beleidsmakers en de burgers teweeg te brengen. Het zal jongeren echte kansen geven om discriminatie tegen te gaan, culturele diversiteit te waarderen en actieve burgers te worden.

BRIGHTS' doelstellingen zijn:

- Leerkrachten en trainers de mogelijkheid geven om wereldburgerschapseducatie aan jongeren te geven aan de hand van digital storytelling.
- Jongeren empoweren om sociale, burgerlijke en interculturele competenties te ontwikkelen. Ze leren ook kritisch denken, ze ontwikkelen media geletterdheid, creativiteit en digitale vaardigheden.

Het project wordt geïmplementeerd in België, Kroatië, Griekenland en Italië en richt zich tot:

- **Leerkrachten** van secundaire scholen en **trainers** (e-facilitators, jeugdwerkers, culturele bemiddelaars, enz.) die werken in formele en niet-formele educatie (scholen, telecentra, jeugdcentra, NGO's, enz.) met jongeren.
- Jongeren (13-19 jaar oud), inclusief kwetsbare jongeren
- Beleidsmakers binnen het formele en non-formeel onderwijs

BRIGHTS zal leerkrachten en trainers opleiden rond WBE en de methode van digital storytelling. Er wordt een “blended” lessenpakket ontwikkeld, met een MOOC (Massive Open Online Course) en face-to-face workshops. Een deel van de leerkrachten en trainers zullen concreet met digital storytelling aan de slag gaan met de jongeren. De bedoeling is dat jongeren in de deelnemende landen digital stories maken over globale uitdagingen en onderwerpen zoals mensenrechten, vrede en democratie, interculturele dialoog, actief burgerschap enz. Op beleidsniveau zal BRIGHTS informatief materiaal produceren zoals deze informatiekits en verdere aanbevelingen om beleidsmakers bewust te maken van het belang van WBE.

BRIGHTS lanceerde de **eerste Europese online werkgroep over wereldburgerschapseducatie**.

Deze groep is open voor iedereen en zal het bestaande Unite-IT platform gebruiken voor het bevorderen van coöperatie en synergieën tussen projectdeelnemers, bestaande leden van de

gemeenschap en nieuwe geïnteresseerde belanghebbenden of actoren. De bedoeling is om alle actoren die interesse hebben in het onderwerp met elkaar in contact te brengen, waaronder leerkrachten, trainers en jeugdwerkers binnen formele, non-formele en non-formele omgevingen, vertegenwoordigers van NGO's en vzw's en beleidsmakers. Binnen deze groep wordt uitgewisseld over hoe WBE te implementeren binnen verschillende contexten en op verschillende niveaus door middel van digitale tools.

Het BRIGHTS Consortium bestaat uit de volgende zeven organisaties die vier landen vertegenwoordigen (België, Kroatië, Griekenland en Italië):

ALL DIGITAL (Telecentre-Europe AISBL)

BELGIË

Maks vzw

BELGIË

Centro Studi Foligno (CSF)

ITALIË

Università degli Studi Guglielmo Marconi (USGM)

ITALIË

Hellenic Open University (HOU), DAISSy Research Group

GRIEKENLAND

Centre of Technical Culture Rijeka

KROATIË

Hellenic Professionals Informatics Society (HePIS)

GRIEKENLAND

5. Conclusies voor beleidsmakers

De huidige wereldcontext, gemarkeerd door sociale, politieke, ecologische en financiële crisissen, vereist dat onderwijs en trainingsinstellingen een grotere verantwoordelijkheid dan ooit aannemen opdat leerlingen van alle leeftijden en achtergronden kunnen groeien tot geïnformeerde, kritisch geletterde, sociaal-verbonden, ethische en geëngageerde wereldburgers. Het educatie- en opleidingsbeleid speelt een sleutelrol in het bevorderen van sociale inclusie, wederzijds begrip en respect tussen jongeren en gemeenschappen.

Met dit document willen we beleidsmakers informeren over de rol van wereldburgerschapseducatie (WBE), haar voordelen, specifieke initiatieven en projecten. Het doel is om beleidsmakers te overtuigen om WBE op te nemen in de onderwijscurricula.

WBE stelt een uitgebreid antwoord voor om om te gaan met globale problemen zoals ondemocratische houdingen, sociale exclusie, een laag niveau van democratische geletterdheid bij jongeren. WBE helpt burgers om levensproblemen te adresseren en bij te dragen tot het creëren van een samenleving waarin solidariteit, rechtvaardigheid en sociale gevoeligheid de levenskwaliteit van elke burger verbeteren. Bovendien helpt WBE je eigen identiteit te ontdekken en tegelijkertijd de diversiteit binnen de samenleving te aanvaarden. Hierdoor verzwakt gewelddadig extremisme en radicalisering, terwijl solidariteit en wereldvrede versterken.

Via WBE kunnen ook familie en vrienden van de leerlingen beïnvloed worden. Op die manier kunnen de waarden van culturele diversiteit, aanvaarding, democratie en respect verder verspreid worden.

WBE kan een impact hebben op verschillende beleidsdomeinen zoals migratie, justitie, het sociaal beleid en milieu. Deze beleidsdomeinen

worden gekenmerkt door reacterende beleidsmaatregelen, terwijl WBE als een preventieve en proactieve benadering kan beschouwd worden die de kern en oorzaken van de problemen aanpakken. WBE verhoogt het bewustzijn over globale problemen. Het kan de visie van burgers veranderen en kan hen helpen actieve burgers te worden die deelnemen in democratische processen. Een actieve en geïnformeerde burger kan een sleutelrol spelen in een meer rechtvaardige en veilige samenleving. WBE dus niet enkel een verantwoordelijkheid voor beleidsmakers die met onderwijs bezig zijn.

Digital Storytelling (DS) is een creatieve, innovatieve en efficiënte methode binnen WBE omdat het creativiteit, mediageletterdheid, creatief denken, taalkunde en persoonlijke reflectie met elkaar combineert en erg aantrekkelijk is voor 'digital natives'.

DS is een aantrekkelijke methode voor jongeren omdat ze in online omgevingen kunnen werken en verschillende onderwerpen kunnen combineren. Je hebt enkel een computer en het internet nodig.

Daarom raden wij beleidsmakers aan om de voordelen van WBE te promoten zodat deze praktijk verder verspreid wordt:

- Ze kunnen het belang en de voordelen van WBE in de verf zetten door de bestaande initiatieven en programma's te promoten.
- Ze kunnen een impact hebben op verschillende niveau's (lokaal, nationaal, Europees) door middel van campagnes. Door het verspreiden van de voordelen van WBE op alle niveau's kunnen we een stevige basis voor WBE tot stand brengen.
- Ze kunnen ervoor zorgen dat een steeds groeiend aantal leerkrachten vertrouwd raken met het concept van WBE en deze succesvol implementeren in de curricula.

6. Referentielijst

- Bernard R. Robin. 2006. The Educational Uses of Digital Storytelling. Soc Inf Technol Teacher Educ Int Conf 2006, 709–716 (2006).
<http://faculty.coe.uh.edu/brobin/homepage/Educational-Uses-DS.pdf>
- Bernard R. Robin. 2008. Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom. Theory Into Pract 47(3), 220–228 (2008).
<http://digitalstorytellingclass.pbworks.com/f/Digital%2520Storytelling%2520A%2520Powerful.pdf>
- Council of Europe. 2008. White Paper on Intercultural Dialogue “Living Together As Equals in Dignity”, 7 May 2008. Strasbourg, Council of Europe.
https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf
- Council of Europe. 2010. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. CM/Rec (2010)7. Strasbourg, Council of Europe.
<https://rm.coe.int/16803034e5>
- European Commission/EACEA/Eurydice, 2012. Citizenship Education in Europe.
http://eacea.ec.europa.eu/education/EURYDICE/documents/thematic_reports/139EN.pdf
- European Commission/EACEA/Eurydice. 2016. Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education: Overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/1/14/Leaflet_Paris_Declaration.pdf
- Joe Lambert. 2009. Where it all started: The center for digital storytelling in California. Story circle: Digital storytelling around the world.
- Najat Smeda, Eva Dakich, and Nalin Sharda. 2014. Smart learning Environments: The effectiveness of digital storytelling in the classrooms: a comprehensive study.
<https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-014-0006-3?site=slejournal.springeropen.com>
- Oxfam. 2015. Education for Global Citizenship, A guide for schools. Oxfam Development Education Programme. London, Oxfam.
<http://www.oxfam.org.uk/education/global-citizenship/global-citizenship-guides>
- Oxfam. 2015. Global Citizenship in the Classroom: A guide for teachers. Oxfam Development Education Programme. London, Oxfam.
<http://www.oxfam.org.uk/education/global-citizenship/global-citizenship-guides>

- RIGHTS project. 2011. RIGHTS Research Report. Funded by the European Commission
http://project.unimarconi.it/rights/images/DEV9_RIGHTS_Research_report.pdf
- UNESCO. 2013. Global Citizenship Education: An emerging perspective. Outcome document of the Technical Consultation on Global Citizenship Education. Paris, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002241/224115E.pdf>
- UNESCO. 2014. Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century. Paris, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002277/227729e.pdf>
- UNESCO. 2015. Global citizenship education: topics and learning objectives. Paris, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002329/232993e.pdf>
- UNESCO. 2015. Education 2030 Agenda - Incheon Declaration and SDG4 – Education 2030 Framework for Action. Paris, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002456/245656E.pdf>http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED/pdf/FFA_Complet_Web-ENG.pdf
- UNESCO. 2016. Schools in Action: Global Citizens for Sustainable Development – A Guide for Students. PARIS, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002463/246352e.pdf>

- UNESCO. 2016. Teacher’s Guide on the Prevention of Violent Extremism. PARIS, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>
- UNESCO. 2017. Preventing violent extremism through education: a guide for policy-makers. Paris, UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002477/247764e.pdf>
- Van Driel, B., Darmody, M., Kerzil, J., 2016. Education policies and practices to foster tolerance, respect for diversity and civic responsibility in children and young people in the EU, NESET II report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. doi: 10.2766/46172.
http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/study/2016/neset-education-tolerance-2016_en.pdf
- Yep4Europe “Youth e-Perspectives on Migration” project. 2017. Methodology: Using digital media for youth engagement and active citizenship. Funded by Erasmus+ programme of the European Commission.
http://www.yep4europe.eu/wp-content/uploads/2016/05/methodology_green_all-v22.pdf

Websites

- EEE-YFU Global Citizenship Campaign 2017: Actions speak louder than words
<http://eee-yfu.org/projects/global-citizenship-campaign/campaign-info/>
- Oxfam GB, Global Citizenship Guides
<http://www.oxfam.org.uk/education/global-citizenship/global-citizenship-guides>
- StoryCenter
<https://www.storycenter.org/>
- The Digital Storytelling Association, The center for digital storytelling, 2011.
<http://electronicportfolios.com/digistory/>
- “Travel pass to democracy: supporting teachers for active citizenship” project, 2013. Funded by Council of Europe.
<http://pjp-eu.coe.int/en/web/charter-edc-hre-pilot-projects/projects/travel-pass>
- UNESCO Diversity Kit for Youth, The creativity game
<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/cultural-diversity/cultural-expressions/tools/creativity-game/>
- UNESCO Education for Sustainable Development
<http://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development>
- UNESCO Global Citizenship Education
<http://www.unesco.org/new/en/global-citizenship-education>
- UNESCO Unite4Heritage Campaign
<http://www.unite4heritage.org/en/unite4heritage-celebrating-safeguarding-cultural-heritage>
- UNESCO World Heritage Youth Forums
<http://whc.unesco.org/en/youth-forum/>
- UNESCO World Heritage in Young Hands Kit
<http://whc.unesco.org/en/educationkit/>
- UNESCO World Heritage Volunteers Initiative (WHV)
<http://whc.unesco.org/en/whvolunteers>
- Unite-IT Network: Working group on Global Citizenship Education
<http://www.unite-it.eu/group/global-citizenship-education>
- United Nations Secretary General’s Global Education First Initiative
<http://gloaleducationfirst.org>
- University of Houston, The educational uses of digital storytelling.
<http://digitalstorytelling.coe.uh.edu/>

BrightS

Project nr: 580256-EPP-1-2016-1-BE-EPPKA3-IPI-SOC-IN

Mede gefinancierd door het
programma Erasmus+
van de Europese Unie

Dit project werd gefinancierd met de steun van de Europese Commissie.
De verantwoordelijkheid voor deze publicatie (mededeling) ligt uitsluitend bij de
auteur; de Commissie kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik van
de informatie die erm is vervat.

